

Justitiedepartementet

Yttrande över betänkandet Anonyma vittnen, SOU
2023:67

(Ju2023/02432)

Inledning

Hovrätten instämde i sitt remissvar över betänkandet En stärkt rättsprocess och ökad lagföring, SOU 2021:35, i den utredningens slutsats att det inte bör införas en reglering om anonyma vittnen (se hovrättens remissvar den 28 september 2021, dnr HSV 2021/755). I utredningen framhölls att en förändring som möjliggör anonyma vittnen måste ha starka skäl för sig eftersom den skulle inskränka grundläggande rättssäkerhetsprinciper. Det bedömdes att en sådan reglering i högst begränsad utsträckning skulle bidra till utredningar av eller lagföringar för brott och samtidigt riskera att skapa orealistiska förväntningar på möjligheten att lämna anonyma vittnesmål vilket skulle kunna skada förtroendet för rättsväsendet. Hovrätten instämmer alltjämt i dessa invändningar. Det som anförs i det aktuella betänkandet ger inte hovrätten skäl att ändra sin bedömning. Med hänsyn till det och med beaktande av utredningens egen slutsats, att regleringen endast kan bli tillämplig i vissa undantagsfall, anser hovrätten att det starkt kan ifrågasättas om det är motiverat att förslaget ska genomföras. För det fall förslaget ändå blir verklighet har hovrätten följande synpunkter, varav de av allmän och övergripande karaktär nämns först och de som närmast rör lagtextens utformning sist.

Allmänna synpunkter*Förslagets förhållande till 2 kap. 11 § andra stycket regeringsformen*

I betänkandet finns en förhållandevis omfattande analys av förslagets förenlighet med rätten till en rättvis rättegång enligt Europakonventionens artikel 6. Däremot diskuteras inte alls hur förslaget stämmer överens med kravet i 2 kap. 11 § andra stycket regeringsformen på att en rättegång ska genomföras rättvist. Grundlagsbestämmelsen är tänkt att ha – och har i

rättspraxis fått – en självständig betydelse i förhållande till Europakonventionen (se prop. 2009/10:80 s. 160 och jfr t.ex. NJA 2015 s. 374, NJA 2020 s. 465 och NJA 2021 s. 970). Även om de processuella rättigheter som skyddas av bestämmelsen till stor del överensstämmer med artikel 6 bör därför frågan om hur lagförslaget förhåller sig till grundlagsbestämmelsen belysas särskilt i det fortsatta lagstiftningsärendet.

Tillämplig processlag

Hovrätten instämmer i att det är mest lämpligt att reglera under vilka förutsättningar ett vittne ska kunna höras anonymt i en särskild lag. Den föreslagna lagen innehåller dock inte någon bestämmelse om vilken lag som ska styra förfarandet. Historiskt är detta inte något unikt men i modern lagstiftning har tillämplig processlag pekats ut. Av avsnittet om överklagande framgår indirekt att de aktuella ansökningarna är tänkta att hanteras som rättegångsbalksärenden. Att så bör vara fallet är vidare närmast självklart med hänsyn till att den nya lagen reglerar frågor som ingår i eller har samband med en rättegång i ett brottmål. För att åstadkomma detta räcker det dock inte att hänvisa till 3 § förordningen (1996:271) om mål- och ärenden i allmän domstol eftersom det endast är en administrativ bestämmelse som anger att rättegångsbalksärenden ska registreras som tvistemål eller brottmål. Frågorna som regleras i lagen är inte heller sådana att 19 § RP är tillämplig. Det är därför lämpligt att lagen förses med en bestämmelse som pekar ut rättegångsbalken som tillämplig förfarandelag.

Frågan om partsinsyn

Hovrätten anser att förslagets förhållande till reglerna om partsinsyn är mer komplicerad än vad övervägandena i avsnitt 10.5 ger vid handen. Frågan bör analysera närmare i det fortsatta lagstiftningsärendet.

Rättens okunskap om vittnets identitet

Hovrätten noterar att det i betänkandet inte finns något exempel på en rättsordning där det anonyma vittnets identitet är hemlig även för rätten i dess helhet. Att så föreslås bli fallet motiveras med att det är en etablerad och viktig princip att en domare inte får använda uppgifter som den tilltalade inte känner till och konfronteras med vid avgörandet av ett ärende. Den omständigheten att rättens ordförande känt till ett anonymt vittnets identitet har dock, som framgår av betänkandet, inte ansetts problematisk i Europadomstolens praxis utan tvärtom av domstolen lyfts fram som en

omständighet som talat för att förfarandet varit rättvist (se Pesukic mot Schweiz, avgörande den 6 december 2012). De argument som förs fram för att Sverige ska ha en av allt att döma unik reglering i detta avseende framstår inte som alltigenom övertygande. Som det framhålls på flera ställen i betänkandet kan ett förhör med ett anonymt vittne aldrig få ett högre bevisvärde än vad formerna för förhöret medger. Oavsett hur den närmare regleringen ser ut kommer ett anonymt vittnesmål att ha ett mycket begränsat bevisvärde. Det kan dock ifrågasättas om ett förhör med ett anonymt vittne vars identitet är okänd även för rätten kommer att kunna tillmätas något bevisvärde alls. Den föreslagna ordningen skapar vidare principiella och praktiska problem som betänkandet inte presenterar övertygande lösningar på. Det framstår som i grunden märkligt att den domare som beslutat att det aktuella vittnet ska få höras anonymt därigenom får kunskaper som den domare som sedermera avgör målet inte har och som måste hemlighållas för denne. Lika betänkligt är det att domaren som ska ta del av det anonyma vittnesmålet blint måste förlita sig på en annan domarens bedömning av förhörets lämplighet. I sammanhanget kan jämföras med den finska ordningen där det tvärtom är särskilt föreskrivet att domaren som beslutat om den anonyma bevisningen också ska vara ordförande vid handläggningen av brottmålet (se 5 kap. 11 b § lagen om rättegång i brottmål).

Hovrätten instämmer i betänkandets bedömning att den omständigheten att en viss domare fattat ett beslut om att tillåta ett anonymt vittnesförhör – eller på annat sätt fått kännedom om vittnets identitet – inte medför att denne domare är jävig avgöra brottmålet. För att domaren ändå ska vara förhindrad från att delta i den fortsatta handläggningen krävs därför en särskild bestämmelse av sådan innebörd. Det är inte lämpligt att domares behörighet att handlägga mål begränsas genom förarbetsuttalanden.

Ytterligare ett problem med den föreslagna ordningen är svårigheten den innebär för rättens ordförande att övervaka att det inte ställs sådana frågor till ett vittne som om de besvarades skulle kunna avslöja vittnets identitet (s. 155). Detta framstår som en mycket svår uppgift för en ordförande som inte känner till någonting om vittnet. Svårigheten lär inte nämnvärt avhjälpas av den möjlighet domstolen enligt betänkandet ska ha att bestämma att de frågor som ska ställas till ett anonymt vittne ska ges in till domstolen och de övriga parterna på förhand. En sådan förhandsgranskning framstår för övrigt som främmande för den svenska processordningen och borde förutsätta ett särskilt lagstöd i rättegångsbalken.

Förslagets förhållande till vittnesplikten och den fria bevisföringen

Som framhålls i betänkandet är det vid en reglering av anonyma vittnen centralt att anonymiteten garanteras för de personer som har fått ett löfte om att vittna anonymt (s. 111).

Tanken är uppenbarligen att en åklagare som har fått ett beslut om att få höra ett visst vittne anonymt vid målets avgörande också ska åberopa ett anonymt förhör med denne. I betänkandet föreslås dock inga lagändringar som påverkar den fria bevisföringen eller den allmänna skyldigheten att inställa sig till vittnesförhör. Åklagaren kommer därför att vara oförhindrad att åberopa ett öppet förhör med det föregivet anonyma vittnet, som i sin tur i sådant fall skulle vara skyldig att hörsamma kallelsen. Det enda som möjligen hindrar ett sådant scenario är den sekretess som i domstol föreslås gälla för uppgifter om vittnets personuppgifter. Hovrätten anser att förslagets förhållande till den fria bevisföringen och den allmänna vittnesplikten måste analyseras närmare. Det bör övervägas att i rättegångsbalken förtydliga att ett förhör med ett vittne som enligt rättens beslut får höras anonymt också måste hållas anonymt. I det sammanhanget bör också övervägas om ett anonymt vittnes rätt att höras anonymt även ska gälla brott som har nära samband med det brott som anonymiteten beviljats med anledning av. Annars skulle ett vittne som genom rättens beslut fått löfte om att vittna anonymt om ett visst brott exempelvis kunna bli tvungen att vittna öppet om ett annat brott som begåtts av samma kriminella gruppering vid samma tidpunkt.

Vittnesed och mened

Hovrätten känner sig inte övertygad om att vittneseden kan tillämpas på det sätt som utredningen gör gällande. Hovrätten ser även problem med att utreda och lagföra ett anonymt vittne för mened. Dessa frågor förtjänar ytterligare överväganden i det fortsatta lagstiftningsarbetet.

Frågan om inhibition

Enligt betänkandet kan det allmänna ombudet begära att beslutet att tillåta ett anonymt vittnesförhör inhiberas (s. 149). Hovrätten kan dock inte utan särskilt lagstöd i rättegångsbalken bifalla en sådan begäran. Det måste därför anges i 52 kap. 7 § tredje stycket rättegångsbalken att hovrätten omedelbart får besluta att ett sådant beslut tills vidare inte får verkställas.

Frågan om hur ett anonymt vittne ska delta vid rättens sammanträde

Det är numera mycket vanligt förekommande att vittnen deltar i domstolarnas sammanträden genom ljud- och bildöverföring. Detta fungerar väl och upplevs som oproblematiskt av rättens aktörer. Enligt hovrätten talar starka skäl för att anonyma vittnen i första hand bör delta på detta sätt och då från hemlig plats. Det finns annars en risk för att vittnets identitet röjs på väg till eller från domstolen. Vidare framstår det som lämpligare att vittnets utseende döljs genom tekniska hjälpmedel snarare än genom fysiska hjälpmedel, eftersom det sistnämnda kan föra tankarna till maskerad och liknande.

Kostnaderna för domstolarna

Hovrätten efterlyser en grundligare analys av kostnaderna för domstolarna. Även om den nya lagstiftningen kommer att tillämpas endast i undantagsfall måste ju samtliga domstolarna ha beredskap och resurser för att tillämpa den. Det kräver både praktiska arrangemang och utbildningsinsatser.

Synpunkter på lagtextens utformning

Förslaget till lag om anonyma vittnen i brottmål

1 §

Det bör i punkten 1 förtydligas att den angivna risken ska föreligga *om vittnets identitet röjs*. Vidare bör det anges i en särskild punkt att förfarandet ska vara nödvändigt för att avvärja denna risk, i likhet med vad som är fallet i lagstiftningen i Finland och Norge. Det framstår som mindre lämpligt att denna förutsättning i stället, på sätt som föreslås i betänkandet, ska följa av kravet i punkten 4 att "det i övrigt är lämpligt" med ett anonymt förhör och därmed enbart kunna utläsas ur förarbetena.

2 §

Formuleringen i sista stycket om att 19 kap. rättegångsbalken ska gälla "i fråga om rättens prövning" stämmer inte överens med vedertagen processrättslig terminologi. I stället bör det anges att de aktuella bestämmelserna gäller *i fråga om domstolens behörighet*.

8 §

Att rätten "får" besluta om det som avses i punkterna 1–3 följer redan av de lagrum som anges i dessa punkter. Det framstår därför som märkligt att formulera bestämmelsen som om den ger rätten dessa befogenheter. Om det som eftersträvas är att rätten vid beslut om att tillåta ett anonymt vittnesmål också ska bedöma om dessa åtgärder ska vidtas bör det anges. Sådana handläggningsbeslut som det rör sig om brukar dock i andra sammanhang fattas i dagboksbladet nära inpå huvudförhandlingen eller avkunnas vid inledningen av denna. Mot den bakgrunden kan det ifrågasättas om rätten när det gäller förhandlingar i mål där det förekommer anonyma vittnen ska vara skyldig att ta ställning till dessa handläggningsåtgärder i ett tidigare skede än normalt.

Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

36 kap. 5 a §

Formuleringen "för vittnen (...)" i sista stycket ger intryck av att det som regleras är förhöret med det anonyma vittnet självt. Den bör ersättas med "i fråga om vittnen (...)". För att paragrafen som helhet ska vara lättare att förstå bör det vidare anges att det första stycket *alltid* gäller i de aktuella fallen.

Förslaget till lag om ändring av offentlighets- och sekretesslagen

(2009:400)

35 kap. 12 § a

Det framstår som tveksamt om ett vittne vars anonymitet har nekats verkligen kan definieras som "ett vittne enligt lagen (...) om anonyma vittnen i brottmål". För att förtydliga att även sådana vittnens personuppgifter skyddas av bestämmelsen bör formuleringen *ett vittne som varit föremål för beslut enligt lagen (2025:000) om anonyma vittnen i brottmål* användas.

I handläggningen av detta ärende har deltagit tf. hovrättspresidenten Monika Sörbom, tf. hovrättslagmannen Anna Avenberg och tf. hovrättsassessorn Johannes Forssberg, föredragande.

Monika Sörbom

Johannes Forssberg